

Διδακτική πρόταση προσέγγισης διηγημάτων με ενιαία θεματική: διηγήματα της εισβολής

Μαρία Μιχάλη
mariamchl2@gmail.com

Φιλολόγος Δ/βάθμιας Εκπ/σης, M.Ed., Ph.D.

Περίληψη. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζεται μία διδακτική πρόταση για την ανάγνωση και επεξεργασία διηγημάτων με ενιαία θεματική σε σχέση με ένα ιστορικό γεγονός, όπως είναι αυτό της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, τον Ιούλιο του 1974, και των οδυνηρών συνεπειών της. Τα «Διηγήματα της Εισβολής», όπως ονομάζονται, προσεγγίζονται με βάση το νέο Πρόγραμμα Σπουδών για το μάθημα της λογοτεχνίας του Γυμνασίου στο πλαίσιο ενασχόλησης με εκτενές λογοτεχνικό έργο εντός της σχολικής τάξης (ΦΕΚ 5871B/15-12-2021). Τα εν λόγω διηγήματα αντλήθηκαν από τον ομώνυμο τόμο¹ που επιμελήθηκε ο Κώστας Λυμπουρής (2018) και καλύπτουν ένα χρονικό διάστημα 42 χρόνων. Παρόλο που στον τόμο τα διηγήματα παρουσιάζονται κατά χρονολογική σειρά με κριτήριο τη χρονολογία δημοσίευσής τους, στη διδακτική πρόταση προτείνεται η χρονική ακολουθία των γεγονότων. Βασικός στόχος της παρούσας πρότασης είναι ο διάλογος της λογοτεχνίας με την ιστορία. Η/Ο αναγνώστρια/ης προσεγγίζει το τραύμα του '74 τόσο μέσα από τη ρεαλιστική καταγραφή των γεγονότων με τη μορφή μαρτυρικού υλικού από συγγραφείς που βίωσαν οι ίδιες/οι τα γεγονότα όσο και μέσα από τα όνειρα, τις επιθυμίες, τις εμμονές και εν ολίγοις την «αλήθεια» των ηρωίδων/ηρώων των διηγημάτων.

Λέξεις κλειδιά: Νέο πρόγραμμα σπουδών, διηγήματα εισβολής, εκτενές λογοτεχνικό έργο

Εισαγωγή

Η προσέγγιση ακολουθεί τους γενικούς στόχους του νέου Προγράμματος Σπουδών και έχει ως ευρύτερο στόχο την επαφή και εξοικείωση των μαθητριών/ών με ένα αυτοτελές λογοτεχνικό έργο, την καλλιέργεια της αισθητικής, της δημιουργικότητας και του κριτικού πνεύματος (ΦΕΚ 5871B/15-12-2021). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όμως, αντί ενός αυτοτελούς εκτενούς έργου (λ.χ. μυθιστορήματος) προτείνονται δεκατρία διηγήματα που ξετυλίζουν μία ιστορική περίοδο, όπως είναι αυτή της τουρκικής εισβολής και των τραγικών συνεπειών της. Με άλλα λόγια, η θεματική των διηγημάτων εξιστορεί τα γεγονότα στην εξέλιξή τους, σύμφωνα με τον ιστορικό χρόνο (βλ. και Λυμπουρής, 2018).

Τα διηγήματα που επιλέχθηκαν, όπως έχει προαναφερθεί, αποδίδουν τα γεγονότα στην εξέλιξή τους. Έτσι, ιστορία και μύθος ξετυλίζονται παράλληλα. Οι αναφορές στις καλές σχέσεις συμβίωσης -χωρίς να απουσιάζουν και οι σχέσεις έντασης- περιγράφονται στο διήγημα «Παπαρούνες» του Χρήστου Μούδουρου μέσα από τις αναμνήσεις του κεντρικού ήρωα, του Κωνσταντή «*Κίνησαν οι θύμησες, εικόνες ζωντανές, κι άρχισαν να περνούν μια μια από το μυαλό του...*» (Λυμπουρής, 2018: 91). Στο ίδιο διήγημα περιγράφεται και η

¹ Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το Σπίτι της Κύπρου για τη δωρεά δύο βιβλίων με τα διηγήματα της εισβολής προκειμένου να αντλήσω υλικό για την υλοποίηση της διδακτικής πρότασης.

εισβολή των Τούρκων στο χωριό του «*Τούρκεψαν τα μέρη μας, μουρμούρησε. Και πήρε να κατεβαίνει τη σκάλα...*» (Λυμπουρής, 2018: 97). «Το μαύρο σημάδι στο μέτωπο του Φετή» του Αντρέα Χατζηθωμά καταγράφει την αυξανόμενη ένταση ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους από το 1963 έως και το 1974 «*Παράλληλα εκείνα τα χρόνια μεγάλωνε το μίσος των Τούρκων για τους Έλληνες. Έλληνες και Τούρκοι ζούσαν στη ίδια γειτονιά. Τους χώριζε ένας μόνο τοίχος και μια μεγάλη αμφιβολία για το αύριο [...] Παντού ελλοχεύει η δυσπιστία. Οι υποψίες μεγαλώνουν*» (Λυμπουρής, 2018: 224). Ακολουθεί η περιγραφή των πρώτων ημερών της εισβολής στο «Πρόσφυγας στον τόπο μου», κείμενο ημερολογιακού χαρακτήρα, της Ρήνας Κατσελλή. Η εκκένωση της Αμμοχώστου και η είσοδος των Τούρκων, όπως τη βιώνει ένας παπαγάλος, παρουσιάζεται στο διήγημα του Νίκου Νικολάου-Χατζημιχαήλ «*Η πόλη όλη*». Στα διηγήματα «*Η φωτογραφία*» του Κύπρου Χρυσάνθη και «*Η βαλίτσα*» του Πάνο Ιωαννίδη περιγράφεται ο ξεριζωμός από τις εστίες παίρνοντας μόνο τα «*απαραίτητα*». Ποια είναι, όμως, αυτά; «*Τη γιόμιζαν και την αδειάζανε συνέχεια, κάθε φορά με αλλοιώτικα κριτήρια: τότε ταξινομούσαν μέσα είδη κι' αντικείμενα 'πρώτης ανάγκης' [...] Πότε τα 'θυμητάρια', όπως τα ονομάσανε: φωτογραφίες των παιδιών και των γονιών τους, γράμματα, δώρα...*» (Λυμπουρής, 2018: 35).

Οι Ψυχολογικές συνέπειες της εισβολής παρουσιάζονται στο διήγημα «*Η αλλοφροσύνη*» του Γιώργου Φιλίππου Περίδη. Το ζήτημα των αγνοουμένων δίνεται στα διηγήματα «*Δεν κατάλαβαν...*» του Χρίστου Χατζήπαπα και «*Η κηδεία του αγνοούμενου*» στο διήγημα του Κώστα Λυμπουρή. Στο τελευταίο ένας αγνοούμενος παρακολουθεί την κηδεία του μετά την ταυτοποίηση των οστών του, το 2008 «*Φτάσαμε στον τελευταίο ασπασμό. Δύσκολη στιγμή, για όλους και για μένα. Τι να ασπαστούν, δηλαδή; Από την άλλη, ευτυχώς που η γυναίκα μου έβαλε στο φέρετρο τη φωτογραφία των 20 μου χρόνων. Ασπάζονται έτσι, την εικόνα ενός νέου, που είχε όλη τη ζωή μπροστά του, αλλά ο χρόνος σταμάτησε το '74...*» (Λυμπουρής, 2018: 158).

Ακολουθεί η εγκατάσταση σε νέες πατρίδες και η νοσταλγία για τα κατεχόμενα μέρη μέσα από τα μάτια ενός μαθητή στην Αυστραλία στο διήγημα «*Δέκα χρόνια απόστασης...*» της Μαρίας Περτικού-Κοκαράκη. Η ελπίδα της επιστροφής κυρίως για τη γενιά των πρώτων προσφύγων περιγράφεται στο διήγημα «*Πρώτα ο Θεός...*» του Αντώνη Γεωργίου. Η Βίβιαν Αβρααμίδου –Πλούμπη έχει ως κεντρικές ηρωίδες δύο γυναίκες, τη Σοφία και τη Λεϊλά, μια Ελληνοκύπρια και μια Τουρκοκύπρια, που κουβαλώντας διαφορετικές μνήμες η καθεμιά από την κοινή πατρίδα, συμβιώνουν στη δύση της ζωής τους στο Μπράιτον, «*Κάτω από ξένο ουρανό*». Τέλος, η επιστροφή του ξενιτεμένου στην κατεχόμενη πατρίδα, τον Απρίλιο του 2003, όταν άνοιξαν τα οδοφράγματα, δίνεται στο διήγημα «*Τα κίτρινα ψάρια*» της Κωνσταντίας Σωτηρίου. Μια επιστροφή, όμως, που τον γεμίζει θλίψη και απογοήτευση αφού οι συνθήκες στον τόπο γέννησης του δεν ήταν ίδιες με όσα κουβαλούσε στη μνήμη του.

Η γενιά της Εισβολής

Τη γενιά της Εισβολής αποτελούν ποιητές και πεζογράφοι που εκφράστηκαν με αφορμή την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, τον Ιούλιο του 1974. Τα ποιητικά και πεζά κείμενα τους δείχνουν την άμεση σχέση της νεοελληνικής λογοτεχνίας της Κύπρου με την ιστορία. Ο Βουτουρής αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η κυπριακή λογοτεχνία «*είναι ιστοριοκρατούμενη*» (Βουτουρής, 2021). Τα οδυνηρά γεγονότα, με σημαντικότερο την τουρκική εισβολή, ενέπνευσαν τους/τις δημιουργούς τους. Η άμεση αυτή συνάρτηση

δικαιολογείται όχι μόνο εξαιτίας του μεγέθους του τραύματος αλλά «και από το γεγονός ότι παραμένει ανεπούλωτο με αποτέλεσμα να επιμολύνεται και να μετουσιώνεται στα δημιουργήματα όχι μόνο εκείνων που βίωσαν άμεσα τα οδυνηρά γεγονότα αλλά και των νεότερων, των κληρονόμων του τραύματος» (Βουτουρή, 2021).

Ο τόμος που επιμελήθηκε ο Κώστας Λυμπουρής με τίτλο «Διηγήματα της εισβολής», εκδόσεις Αίπεια, Σπίτι της Κύπρου και Πάπυρος περιλαμβάνει 34 διηγήματα ισάριθμων συγγραφέων και παρατάσσονται σε χρονολογική σειρά. Το πρώτο γράφεται το 1975 και το τελευταίο το 2017. Σύμφωνα με τον Βουτουρή (2018: 120), το θέμα της εισβολής -«το ανεπούλωτο τραύμα»- στα διηγήματα του τόμο κινείται σε δύο επίπεδα, το εξωτερικό και το εσωτερικό. Το εξωτερικό αφορά αυτό που φαίνεται, το προφανές· νεκροί, αγνοούμενοι, ερείπια, συρματοπλέγματα, προσφυγιά. Το εσωτερικό σχετίζεται με τον πόνο, το βίωμα του τραύματος στην ψυχή των ανθρώπων και ουσιαστικά αποτελεί αντανάκλαση του εξωτερικού τραύματος. Αυτό εκδηλώνεται στις φαντασιώσεις και στις ονειροπολήσεις.

Το τραύμα υποδηλώνει πλήγμα που εξακολουθεί να υφίσταται και στο παρόν, δηλαδή να παραμένει ανεπούλωτο, ενώ παράλληλα περιέχει και μνήμη. Η μνήμη μπορεί να είναι εμπειρική και να αφορά τα άτομα που βίωσαν το τραυματογενές γεγονός ή να λειτουργεί ως κληροδότημα και στις επόμενες γενιές που δεν έχουν άμεση σχέση με το βίωμα. Απέναντι σε αυτό το συλλογικό τραύμα, ο έντεχνος λόγος λειτουργεί ως «ανακουφιστικό αποθετήριο» της εμπειρίας των ανθρώπων που το βίωσαν (Σελιώτη, 2021). Η λογοτεχνία μπορεί να παίξει αυτόν τον ανακουφιστικό, παρηγορητικό ρόλο καθώς, από τη μια, προσφέρει αφηγηματικά μοντέλα για την αφήγηση του τραύματος και, από την άλλη, λειτουργεί ως ένα κοινωνικοπολιτικό πεδίο, όπου οι ατομικές μνήμες εξασφαλίζουν δημόσια αναγνώριση, γίνονται δημόσια ιστορία (Αποστολίδου, 2010: 53).

Η κυπριακή λογοτεχνία ανανεώνει το ενδιαφέρον της για το τραύμα του '74 μετά το 2003, όταν οι τουρκοκυπριακές αρχές άνοιξαν τα οδοφράγματα και επέτρεψαν την επίσκεψη των εκτοπισμένων Ελληνοκύπριων στον κατεχόμενο γενέθλιο τόπο. Μια κίνηση που αναζοπύρωσε αναμνήσεις και έξυσε το κατασταλαγμένο τραύμα. Ωστόσο, οι ήρωες και ηρωίδες των λογοτεχνικών κειμένων παρά την οδύνη και τον πόνο που προκαλεί η ανάκληση των θυμώσεων, δεν εκφράζουν αισθήματα μίσους για τον θύτη αλλά την ανάγκη για υπέρβαση της αντιπαλότητας και συμφιλίωση (Σελιώτη, 2021).

Στην παρούσα πρόταση θα ασχοληθούμε με πεζά κείμενα της γενιάς της Εισβολής και πιο συγκεκριμένα με δεκατρία διηγήματα. Θα εξετάσουμε τόσο διηγήματα που καταγράφουν ρεαλιστικά τα γεγονότα, όπως τα βίωσαν οι ίδιοι οι συγγραφείς, αλλά και διηγήματα που αναφέρονται στα όνειρα, τις επιθυμίες ακόμα και στις εμμονές των ηρωίδων/ηρώων, όπως περιγράφονται και από συγγραφείς που κληρονόμησαν το τραύμα.

Η συνάντηση της λογοτεχνικής και της ιστορικής οπτικής μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες να αποκτήσουν μια πιο ολοκληρωμένη και «βαθιά» εικόνα της περιόδου. Τα ιστορικά γεγονότα επιδρούν και καθορίζουν τις ατομικές ζωές και το κάθε άτομο βιώνει διαφορετικά ένα ιστορικό γεγονός. Η λογοτεχνία μέσα από τον έντεχνο λόγο καταφέρνει να καταγράψει τις συνέπειες του τραύματος στον ψυχισμό και στη ζωή των ανθρώπων. Επομένως, το ιστορικό και λογοτεχνικό αφήγημα αντιμετωπίζονται ως κείμενα που διαλέγονται και φωτίζουν την ίδια ιστορική πραγματικότητα στο σύνολό της από διαφορετική, όμως, σκοπιά το καθένα (Αθανασοπούλου, 2004: 105-107).

Η προσέγγιση εκτενούς λογοτεχνικού έργου με βάση το νέο Πρόγραμμα Σπουδών

Σε αυτή την ενότητα αναφέρω συνοπτικά τους βασικούς στόχους και τις αρχές του νέου Προγράμματος Σπουδών (ΦΕΚ 5871B/15-12-2021: 75016-75018), εστιάζοντας σε σημεία που αξιοποιήθηκαν στην παρούσα πρόταση για την προσέγγιση εκτενούς λογοτεχνικού έργου. Ξεκινώ με τους γενικούς στόχους του μαθήματος που αφορούν, άλλωστε, και το εκτενές λογοτεχνικό έργο. Καταρχάς, με τη διδασκαλία λογοτεχνικών έργων επιδιώκεται να εξοικειωθούν οι μαθήτριες/ές με αυτά. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την άσκηση στην εκφραστική ανάγνωση και στην ενεργητική ακρόαση, την κατανόηση του περιεχομένου απαντώντας στα ερωτήματα τι λέει, πού το λέει, πώς το λέει, καθώς και την καλλιέργεια του προφορικού και γραπτού λόγου.

Δεύτερο στόχο αποτελεί η καλλιέργεια του ψυχικού κόσμου, της αισθητικότητας και της δημιουργικότητάς των μαθητριών/ών. (λ.χ. ευαισθητοποίηση, ενσυναίσθηση, προέκταση καταστάσεων και σχέσεων, παραγωγή νέων έργων και δημιουργιών με αφετηρία τα λογοτεχνικά κείμενα).

Η καλλιέργεια του κριτικού πνεύματος, η δόμηση του προσωπικού κώδικα αξιών και η ανάπτυξη της κοινωνικότητάς τους αποτελεί τον τρίτο στόχο. Αυτός μπορεί να επιτευχθεί μέσω της γνωριμίας τους με την πολιτισμική τους κληρονομιά αλλά και τη γνωριμίας τους με άλλους πολιτισμούς, τη διερεύνηση της σχέσης της λογοτεχνίας με την κοινωνία και την ιστορία. Τέλος, με τον στόχο που αναφέρεται στην καλλιέργεια της φιλιανγνωσίας, ανάμεσα στα άλλα, επιδιώκεται η εμπλοκή των μαθητριών/ών σε παιγνιώδεις ατομικές και συνεργατικές δραστηριότητες, καθώς και δραστηριότητες δημιουργικής γραφής. Σε γενικές γραμμές, η διδακτική προσέγγιση του μαθήματος στηρίζεται στην ενεργητική, επικοινωνιακή και συνεργατική μάθηση. Σε αυτό το πλαίσιο βασικοί πυλώνες του νέου Προγράμματος Σπουδών αποτελούν η δημιουργική γραφή, οι θεατρικές/διακαλλιτεχνικές δράσεις και η καλλιέργεια της φιλιανγνωσίας.

Η διδασκαλία εκτενούς αυτοτελούς λογοτεχνικού έργου στηρίζεται στις προαναφερθείσες αρχές. Προτείνεται η αξιοποίηση της μεθόδου project συνολικής διάρκειας 14 περίπου ωρών. Η πορεία της διδασκαλίας μπορεί να αναπτυχθεί σε τρεις φάσεις: α) πριν την ανάγνωση, με την ενεργοποίηση προϋπαρχουσών γνώσεων καθώς και την πρόκληση του ενδιαφέροντος των μαθητριών/ών β) κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης εντός της σχολικής τάξης η οποία συνοδεύεται με φύλλα εργασίας προσαρμοσμένα στις δυνατότητες των μαθητριών/ών αλλά και θέματα ελεύθερης συζήτησης και γ) μετά την ανάγνωση η οποία στηρίζεται στη συνολική θεώρηση του λογοτεχνικού έργου και εστιάζει κυρίως στη δημιουργική έκφραση των μαθητριών/ών.

Διηγήματα της εισβολής: μνήμη, χρόνος, τραύμα. Μια διδακτική πρόταση προς αξιοποίηση

Με αφορμή τη συμμετοχή μας σε εκπαιδευτικό πρόγραμμα με θέμα «Κύπρος-Ελλάδα-Ομογένεια. Εκπαιδευτικές γέφυρες», αποφασίσαμε με τις μαθήτριες/τους μαθητές της Γ' τάξης Γυμνασίου να ασχοληθούμε με την Κυπριακή λογοτεχνία και συγκεκριμένα με διηγήματα της εισβολής. Η επιλογή των διηγημάτων βασίζεται, όπως έχει προαναφερθεί, στο βιβλίο «Διηγήματα της εισβολής» (Λυμπούρης, 2018). Παρόλο που στον τόμο τα

διηγήματα παρουσιάζονται κατά χρονολογική σειρά με κριτήριο τη χρονολογία δημοσίευσής τους, στη διδακτική πρόταση επιλέγονται τα διηγήματα με κριτήριο τη σειρά που διαδραματίστηκαν τα γεγονότα, ώστε να υπάρχει μια αλληλουχία γεγονότων (λ.χ. οι καλές σχέσεις συμβίωσης αλλά και οι σχέσεις έντασης ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους και τους Τουρκοκύπριους, η εισβολή των Τούρκων, η εγκατάλειψη των πόλεων και των χωριών, οι πρώτες μέρες της προσφυγιάς, η προσφυγιά, οι αγνοούμενοι). Κατά αυτόν τον τρόπο, όλα μαζί συνθέτουν ένα μέρος της ιστορίας της Κύπρου, αυτό της εισβολής και των τραγικών συνεπειών της.

Ο σχεδιασμός των δραστηριοτήτων βασίστηκε στη φιλοσοφία, τους στόχους και τις αρχές του νέου Προγράμματος Σπουδών, όπως περιγράφηκαν πιο πάνω. Να σημειωθεί ότι η ανάγνωση των διηγημάτων λόγω της μικρής τους έκτασης μπορεί να πραγματοποιηθεί αποκλειστικά στην τάξη. Άλλωστε, η ανάγνωση εντός της σχολικής τάξης -τουλάχιστον του μεγαλύτερου μέρους- εκτενούς λογοτεχνικού έργου αποτελεί και το ζητούμενο του νέου Προγράμματος Σπουδών. Επιπλέον η θεματική τους με έμφαση στη μνήμη και στον χρόνο συνδυάζεται με θεματικές που προτείνονται στα νέα προγράμματα σπουδών για τη Γ' Γυμνασίου (ΦΕΚ 5871B/15-12-2021: 75019).

Καινοτομία της συγκεκριμένης πρότασης μπορεί να θεωρηθεί η αξιοποίηση διηγημάτων που περιγράφουν τα γεγονότα στην εξέλιξή τους. Μέσα από την προσέγγιση των διηγημάτων δίνεται η ευκαιρία να συνειδητοποιήσουν οι μαθήτριες/ές τη «δύναμη» του λογοτεχνικού λόγου να αποδίδει δημιουργικά την ιστορική μνήμη.

Στους στόχους της παρούσας διδακτικής πρότασης μπορεί να αναφερθεί και η ανάδειξη της διαλογικότητας, δηλαδή του εσωτερικού διαλόγου, ανάμεσα σε λογοτεχνικά έργα της ίδιας περιόδου (π.χ. αποσπάσματα μυθιστορημάτων, διηγήματα, ποιήματα) ή σε σχέση με άλλα κειμενικά είδη (π.χ. τραγούδια, τίτλοι εφημερίδων, δελτία ειδήσεων) ή και με έργα άλλων περιόδων που περιγράφουν παρόμοια γεγονότα (π.χ. αποσπάσματα μυθιστορημάτων που αναφέρονται στη Μικρασιατική καταστροφή). Η διακαλλιτεχνικότητα, δηλαδή η συνομιλία της λογοτεχνίας με άλλους τομείς πολιτισμικής έκφρασης (λ.χ. εικαστικές δημιουργίες, θεατρικές παραστάσεις), αποτελεί ένα ακόμη ζητούμενο. Ως εκ τούτου, η διδακτική προσέγγιση κινείται στο πλαίσιο της μελέτης της λογοτεχνίας ως ένα σύνθετο διακειμενικό φαινόμενο. Στο κέντρο εξετάζονται τα εν λόγω διηγήματα τα οποία πλαισιώνονται από άλλα λογοτεχνικά και πολιτισμικά κείμενα (βλ. και Φρυδάκη, 2003: 173 κ.έ.).

Εκτός από το γεγονός ότι οι μαθήτριες/ές θα έρθουν σε μία πρώτη επαφή με κείμενα της κυπριακής λογοτεχνίας της γενιάς της εισβολής και μέσω αυτών θα γνωρίσουν πτυχές της νεότερης κυπριακής ιστορίας, η θεματική προσφέρεται για προεκτάσεις και προβληματισμό σε επίκαιρα θέματα που σχετίζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα, την προσφυγιά και τις συνέπειες του πολέμου. Πιο αναλυτικά, η προσέγγιση των διηγημάτων αναπτύσσεται σε τρεις φάσεις:

Α' φάση: Πριν την ανάγνωση (2 διδακτικές ώρες)

(1ο δίκωρο): Ο στόχος της προαναγνωστικής φάσης είναι διττός. Από τη μια, επιδιώκεται η διερεύνηση των γνώσεων των μαθητριών/ών για την ιστορία της Κύπρου και, από την άλλη, η ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος, ώστε να αναζητήσουν πληροφορίες για την ιστορία της. Προτείνεται -μέσω του καταγισμού ιδεών- η καταγραφή των γνώσεων που οι μαθητές/ριες φέρουν στην τάξη σχετικά με την ιστορία της Κύπρου. Η παρακολούθηση αποσπάσματος δελτίου ειδήσεων, που προβλήθηκε σε τηλεοπτικό σταθμό στις 20 Ιουλίου 2022 και αναφέρεται στα 48 χρόνια από την τουρκική εισβολή, θα μπορούσε να προκαλέσει

το ενδιαφέρον τους (βλ. Δικτυογραφία). Με αφορμή το δελτίο ειδήσεων μπορεί να συζητηθούν θέματα, γύρω από τα κεντρικά ζητήματα προσέγγισης ενός ιστορικού γεγονότος: Πότε, τι; Γιατί; Πώς; Αποτέλεσμα. Τα ερωτήματα οδηγούν σε περαιτέρω διερεύνηση του θέματος σε επιλεγμένες ιστορικές πηγές (βλ. Δικτυογραφία) ή και σε αναζήτηση υλικού με λέξεις κλειδιά. Οι μαθήτριες/ές εργάζονται ομαδικά, συγκεντρώνουν πληροφορίες και δημιουργούν ακροστιχίδες με το όνομα ΚΥΠΡΟΣ (Σουλιώτης, 2012: 63-64). Η προαναγνωστική φάση κλείνει με το ανοιχτό ερώτημα για τον ρόλο που διαδραματίζει η λογοτεχνία στην προσέγγιση ενός ιστορικού θέματος το οποίο θα «απαντηθεί», αφού ολοκληρωθούν όλες οι φάσεις της προσέγγισης.

Β' φάση: Κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης (12 διδακτικές ώρες)

Σε αυτή τη φάση ασχολούμαστε με την εκφραστική ανάγνωση και την επεξεργασία των διηγημάτων εντός της σχολικής τάξης. Οι μαθήτριες/ές εργάζονται σε ευέλικτες ομάδες (π.χ. μισή τάξη, μικρές ομάδες, ζευγάρια). Ωστόσο από τις προτεινόμενες ενδεικτικές δραστηριότητες μπορεί κάποιες να είναι κοινές για όλες τις ομάδες ή και κάθε ομάδα να ασχοληθεί με διαφορετική. Επιπλέον, μπορεί να δοθούν κάποιες και για ατομική ενασχόληση στο σπίτι ανάλογα με την κρίση της διδάσκουσας/του διδάσκοντα.

(2ο δίκωρο): Η προσέγγιση ξεκινά με το διήγημα «Παπαρούνες» που μέσα από τις μνήμες αναφέρει σκηνές από τη ζωή σε ένα χωριό της Κύπρου πριν την εισβολή αλλά και κατά τη διάρκεια της εισβολής. Ενδεικτικές ερωτήσεις-δραστηριότητες: γνωρίσματα διηγήματος, συσχετισμός τίτλου με περιεχόμενο διηγήματος, εντοπισμός χωρίων που δείχνουν τη ζωή στο χωριό πριν από την εισβολή αλλά και μετά την εισβολή, οπτικοποίηση των σημείων, ώστε να δειχθεί και οπτικά το πριν και το μετά, καταγραφή των συναισθημάτων του κεντρικού ήρωα, χωρία που δείχνουν τη ντοπιολαλιά των κατοίκων του χωριού. Το διήγημα «Το μαύρο σημάδι στο μέτωπο του Φετή» εστιάζει στις σχέσεις έντασης ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Οι μαθήτριες/ές εντοπίζουν τα σημεία που εκφράζονται αυτές οι σχέσεις.

Με αφορμή λέξεις της κυπριακής διαλέκτου στο διήγημα «Παπαρούνες» -και προκειμένου οι μαθητές/ριες να έχουν και σχετικά ακούσματα- ακούμε το μελοποιημένο ποίημα του κύπριου ποιητή Μιχάλη Πασιαρδή «παλιό δικολίν» (βλ. Δικτυογραφία) αλλά και το τραγούδι «Τ' όνειρον» του Ευαγόρα Καραγιώργη (βλ. Δικτυογραφία) που αναφέρονται στις τραγικές συνέπειες της εισβολής. Μέσα από τα ακούσματα αλλά και τη μελέτη των στίχων σε έντυπη μορφή, οι μαθητές/ριες καταγράφουν τις παρατηρήσεις τους για τα χαρακτηριστικά της κυπριακής ελληνικής. Παράλληλα, αναφέρουν και στίχους που τους έκαναν εντύπωση (βλ. και Μιχάλη, 2018). Στην αναζήτηση λέξεων μπορεί να βοηθήσει και το διαδικτυακό [λεξικό της κυπριακής διαλέκτου](#).

Ακολουθεί η εκφραστική ανάγνωση του διηγήματος «Πρόσφυγας στον τόπο μου» που με βιωματικό τρόπο περιγράφει τις πρώτες ημέρες της προσφυγιάς. Το κείμενο έχει ημερολογιακό χαρακτήρα και δίνει τη δυνατότητα συζήτησης για το κειμενικό είδος του ημερολογίου. Ενδεικτικές ερωτήσεις-δραστηριότητες: καταγραφή συναισθημάτων, μεταγραφή χωρίων του κειμένου σε τριτοπρόσωπη αφήγηση αναλαμβάνοντας λ.χ. τον ρόλο του παρατηρητή και συζήτηση για το ύφος των κειμενικών ειδών, σχολιασμός χωρίων: «Δεν υπάρχει ούτε δίκιο, ούτε δικαιοσύνη, ούτε ανθρώπινα δικαιώματα. Αναρωτιέμαι αν υπάρχουν άνθρωποι ως τώρα. Τι έγινε; Κείνο που είχα προβλέψει από καιρό: μια δεύτερη Μικρασιατική καταστροφή. Τώρα εγώ και η οικογένειά μου είμαστε πρόσφυγες, θύματα...». Επιπλέον, η σύγκριση του βιώματος με μια άλλη τραγωδία του ελληνισμού αποτελεί το έναυσμα της συγκριτικής εξέτασης με άλλο λογοτεχνικό κείμενο από τα Κείμενα

Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Α΄ Γυμνασίου, λ.χ. «Ταξίδι χωρίς επιστροφή», απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Διδώς Σωτηρίου «Οι νεκροί περιμένουν» (Πυλαρινός κ.ά., 2022).

(3ο δίσωρο): Στο διήγημα «Η πόλη όλη» του Νίκου Νικολάου-Χατζημιχαήλ περιγράφεται σε τρίτο πρόσωπο η εκκένωση της Αμμοχώστου και η είσοδος των Τούρκων, όπως τη βιώνει ένας παπαγάλος. Χωρία του διηγήματος δίνουν αφορμή για συζήτηση σχετικά με τη διχοτόμηση του νησιού, αλλά και να συνομιλήσει το συγκεκριμένο διήγημα με άλλα λογοτεχνικά έργα (λ.χ. το διήγημα του Χριστόφορου Μηλιώνη «Το συρματοπλεγμα του αίσχους» από τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β΄ Γυμνασίου (Γαραντούδης κ.ά., 2022). Οι μαθήτριες/ές καταγράφουν τα σημεία που δείχνουν καρέ καρέ τη σταδιακή ερήμωση της πόλης «στις καθημερινές του επισκέψεις με πολλή λύπη διαπίστωνε ότι οι ζωγραφιές λιγόστευαν, οι εικόνες στις εκκλησίες και τα βιβλία εξαφανίζονταν, ακόμα και τα παραθυρόφυλλα έλειπαν». Το παρόν της πόλης δίνει, επίσης, έναυσμα για προβληματισμό και για δραστηριότητες δημιουργικής γραφής «Όσοι επισκέπτονται τώρα την πόλη, πηγαίνουν μέχρι το συρματοπλεγμα και καρφώνονται εκεί για πολλή ώρα σιωπηλοί, με τα μάτια δακρυσμένα, ακούνε το κύμα που δεν ησυχάζει ποτέ, σκάει στην αμμουδιά ασταμάτητα και είναι το μόνο πράγμα που δεν έχει αλλάξει από τότε σε τίποτε, αναπολούν τις ευτυχισμένες στιγμές που έζησαν σ' αυτή την υπέροχη πόλη [...] και επαναλαμβάνουν ψιθυριστά την ίδια δισύλλαβη λέξη: 'γιατί;'. Ενδεικτικές δραστηριότητες: Ένας/Μια κάτοικος της Αμμοχώστου, μετά από χρόνια επισκέπτεται ξανά την αγαπημένη πόλη, αναπολεί τις ευτυχισμένες στιγμές και γράφει στο ημερολόγιό του/της..., Ακόμη γράφουν σε πρωτοπρόσωπη αφήγηση τις σκέψεις και την περιήγηση του παπαγάλου στην έρημη Αμμόχωστο. Εξετάζουν πώς συνομιλεί το διήγημα με τα ποιήματα «Αμμόχωστος» της Κλαίρης Αγγελίδου, «Προς αναγνώστη» και «Μ' ακούς;» της Ντίνας Κατσούρη από τα Κείμενα Κυπριακής Λογοτεχνίας (Ζαφειρίου κ.ά., 2012).

Ακολουθούν τα διηγήματα «Η φωτογραφία» του Κύπρου Χρυσάνθη και «Η βαλίτσα» του Πάνο Ιωαννίδη που περιγράφουν τις στιγμές του ξεριζωμού από τα σπίτια τους παίρνοντας μόνο τα απαραίτητα «Ο Μελέτης, ο δάσκαλος, πήρε τη γυναίκα του, τα παιδιά του και την πεθερά του και τράβηξε προς τη Λευκωσία. Στα γρήγορα είχαν φτιάξει μπόγους με τα χρειώδη και τα πολύτιμα του σπιτιού...» αλλά και της αντιμετώπισής τους στην προσωρινή παραμονή τους «Αποφασίσανε οι πρόσφυγες να καταλάβουν τη μισοτελειωμένη πολυκατοικία. Είχαν μαζευτεί εκεί δεκαπέντε οικογένειες με τους λίγους μπόγους των. Ο ιδιοκτήτης, που είχε το κατάστημά του στο ισόγειο, άφριζε και ξάφριζε για τις ζημιές που θα του έκαναν. Όταν όμως τα παρακάλια δεν μπόρεσαν να πείσουν πως ήταν δίκαιο κάπου να βολευτούν όλοι αυτοί οι ξεσπιτωμένοι, ο δάσκαλος αγρίεψε...». Το κείμενο δίνει αφορμή να συζητήσουμε το θέμα της προσφυγιάς από τότε μέχρι και σήμερα. Ενδεικτικές εργασίες-δραστηριότητες: Ερευνητική αναζήτηση, με λέξεις-κλειδιά, φωτογραφικού υλικού με εικόνες προσφύγων/προσφυγισσών, συλλογή μαρτυριών προσφύγων/προσφυγισσών ακόμα και μαρτυρίες μαθητών/τριών που έχουν βιώσει το θέμα της προσφυγιάς. Η αναζήτηση αφορά τόσο το συγκεκριμένο γεγονός (πρόσφυγες/προσφύγισσες μετά την τουρκική εισβολή) αλλά και άλλες ιστορικές περιόδους (λ.χ. μετά τη Μικρασιατική καταστροφή το 1922, μετά τον πόλεμο στη Συρία 2011, μετά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία το 2022). Αυτός ακριβώς, είναι και ο στόχος της δραστηριότητας να συνειδητοποιήσουν οι μαθήτριες/ές ότι η προσφυγιά δεν κάνει διακρίσεις, δεν έχει χρώμα, θρησκεία, εθνικότητα.

Μια ακόμη δραστηριότητα αφορά τη συνομιλία των λογοτεχνικών κειμένων με έργα της σύγχρονης τέχνης από την πλατφόρμα [«Face Forward ...into my home»](#), που αφορά

διαδραστικό πρόγραμμα και εστιάζει σε ιστορίες ανθρώπων που αναγκάστηκαν να αφήσουν την πατρίδα τους και προσπαθούν να ξαναχτίσουν τη ζωή τους στην Ελλάδα. Ενδεικτικές ερωτήσεις- δραστηριότητες: Πώς συνομιλεί με το διήγημα «Η φωτογραφία» το έργο της Κιμισούτζα «Μποτάρι» (βλ. παράρτημα, εικόνα 1); Τι μπορεί να περιέχουν οι έξι μπόγοι; Αν αυτοί οι μπόγοι ήταν δικοί σας και έπρεπε να φύγετε από τον τόπο σας τι θα βάζατε σε καθέναν από αυτούς; Επίσης, πώς συνομιλεί με το διήγημα «Η βαλίτσα» το έργο του Βλάση Κανιάρη «το Κουτσό, 1974» (βλ. παράρτημα, εικόνα 2);

(4ο δίκωρο): Το διήγημα «Αλλοφροσύνη» του Γιώργου Φιλίππου Πιερίδη αναφέρεται στην παραφροσύνη ως συνέπεια της κατάστασης που βίωσαν οι άνθρωποι μετά την τουρκική εισβολή. Τα διηγήματα «Δεν κατάλαβαν...» του Χρίστου Χατζήπαπα και «Η κηδεία του αγνοουμένου» του Κώστα Λυμπουρή αναφέρονται σε μια ακόμη συνέπεια στα αγνοούμενα άτομα και τη σταδιακή τους ταυτοποίηση με τη μέθοδο του DNA. Τα διηγήματα αποτελούν αφορμή για συζήτηση σχετικά με τις συνέπειες της εισβολής αλλά και τις συνέπειες του πολέμου γενικά. Ενδεικτικές εργασίες-δραστηριότητες: συσχέτιση του τίτλου με το περιεχόμενο των διηγημάτων, αναζήτηση στοιχείων με λέξεις-κλειδιά για τους αγνοούμενους της Κύπρου, συσχέτιση του θέματος με την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Συνομιλία των διηγημάτων με άλλες εικαστικές δημιουργίες (βλ. παράρτημα εικόνα 3-4). Πώς συνομιλούν οι εικόνες με τα διηγήματα; Ποιες σκέψεις και συναισθήματα σου δημιουργούνται;

(5ο δίκωρο): Στο διήγημα «Δέκα χρόνια απόστασης» της Μαρίας Περαιτικού –Κοκαράκη κυριαρχεί η νοσταλγία ενός μικρού μαθητή που εγκαταστάθηκε στην Αυστραλία για την πατρίδα, το Καρπάσι «...σήμερα είναι 20 Ιουλίου του 1984. Δέκα χρόνια είναι κυρία...πώς να τα κρατήσω στους ώμους μου. Δέκα χρόνια πάνε που δεν είδα το σπίτι που γεννήθηκα... Την αυλή μας, που πρωτοπερπάτησα... πρωτοκτύπησα [...] Δέκα χρόνια να δω τη μανταρινιά που φύτεψα.... θαναι ολόκληρο δέντρο τώρα το πεύκο μας [...]». Το διήγημα δίνει αφορμή να συζητήσουμε το θέμα της μνήμης. Ενδεικτικές εργασίες δραστηριότητες: Οι μαθήτριες/ές εντοπίζουν τα σημεία με τις αναμνήσεις του μαθητή και συνθέτουν την εικόνα της πατρίδας του πριν την εισβολή. Συνομιλία του διηγήματος με τον στίχο «Η μνήμη όπου και να την αγγίζεις πονεί» του Σεφέρη από το Ημερολόγιο Καταστροφών Γ, Η μνήμη Α' (βλ. Δικτυογραφία).

Στο διήγημα «Πρώτα ο Θεός» του Αντώνη Γεωργίου κεντρικό θέμα αποτελεί η ελπίδα επιστροφής στις πατρογονικές εστίες. Ενδεικτικές εργασίες-δραστηριότητες: Οι μαθήτριες/ές αναζητούν στο κείμενο και συζητούν πώς συνυπάρχουν η ελπίδα και η μνήμη. Ακόμη, πώς συνομιλεί το ποίημα «Τα πουλιά της μνήμης» του Δημήτρη Λαμπρέλλη (2010) με το διήγημα; (βλ. και Δικτυογραφία).

(6ο δίκωρο): Στο διήγημα «Τα κίτρινα ψάρια» της Κωνσταντίας Σωτηρίου ο ξενιτεμένος επιστρέφει στο χωριό του «Απρίλιο του 2003 με έπιασε η μάνα μου τηλέφωνο και έκλαιγε.[...] Άνοιξαν τα οδοφράγματα μου είπε, το και το, σταθήκαμε γραμμή και πήγαμε στο χωριό μας». Διαπιστώνει, όμως, ότι το χωριό του δεν είναι όπως το έχει στη μνήμη του. Το διήγημα μπορεί να εξεταστεί συγκριτικά με το ποίημα του Κυριάκου Χαραλαμπίδη «Γλυκό του κουταλιού» από τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου (Γαραντούδης κ.ά., 2022). Τα κείμενα δίνουν αφορμή να συζητηθεί η συναισθηματική ανάγκη των αφηγητών να επισκεφτούν τις πατρογονικές εστίες. Ως δραστηριότητα μπορεί να δοθεί η παράλληλη σκιαγράφηση των συναισθημάτων των αφηγητών των δυο κειμένων, του διηγήματος και του ποιήματος με αναφορά σε συγκεκριμένα χωρία και στίχους, αντίστοιχα.

Η συμβίωση μιας Ελληνοκύπριας, της Σοφίας, και μιας Τουρκοκύπριας, της Λεϊλά, στη δύση της ζωής τους δίνει αφορμή να σκιαγραφηθούν οι δύο χαρακτήρες, παρουσιάζοντας παράλληλα τη ζωή τους, τη συμπεριφορά τους, τις επιθυμίες τους, τα λόγια τους, τις σκέψεις και τους φόβους τους.

Γ' φάση: Μετά την ανάγνωση (2 διδακτικές ώρες)

(7ο δίκωρο): Στη φάση αυτή γίνεται ένας γενικός απολογισμός των διηγημάτων που συζητήσαμε στην τάξη. Εστιάζουμε σε σκέψεις, εντυπώσεις και συναισθήματα. Ενδεικτικές εργασίες-δραστηριότητες: Οι μαθήτριες/ές μπορούν να ασχοληθούν με εικαστικές δημιουργίες, όπως να δημιουργήσουν κολλάζ στο οποίο θα απεικονίζονται στιγμές/εικόνες από όσα συζητήθηκαν σε κάθε διήγημα ή καλλιγραφήματα με χωρία των κειμένων (Σουλιώτης, 2012: 69-70). Επίσης, μπορούν να ασχοληθούν με έναν εναλλακτικό τρόπο γραφής, την τεχνική black out poetry (εργασίες με την τεχνική black out poetry βλ. και Μιχάλη, 2018) με εστίαση στα συναισθήματα. Ακόμη, μπορούν να γράψουν κείμενα με επανάληψη λέξεων: προσφυγιά, μνήμη, ελπίδα, νοσταλγία κ.λπ (Σουλιώτης, 2012: 68) που σχετίζονται με τα διηγήματα της εισβολής. Τέλος, θα είχε ενδιαφέρον να εκφράσουν με όποιο τρόπο επιθυμούν (λ.χ. με πεζά και ποιητικά κείμενα, με εικαστικά, με πολυτροπικά) την απάντησή τους απέναντι στο κυπριακό θέμα.

Αντί επιλόγου

Η εκπαιδευτική πρόταση μπορεί να ολοκληρωθεί μέσα από τον αναστοχασμό των συμμετεχουσών/συμμετεχόντων και την αποτίμηση της όλης διαδικασίας. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να βοηθήσει η τήρηση ημερολογίου στο οποίο η/ο εκπαιδευτικός θα καταγράφει τον βαθμό ανταπόκρισης των μαθητριών/ών στις δραστηριότητες (αν δηλαδή οι μαθητές/τριες βρήκαν εύκολες, ενδιαφέρουσες τις εργασίες κ.λπ). Όσον αφορά την αποτίμηση από την πλευρά των μαθητριών/ών, αυτή μπορεί να επιτευχθεί τόσο με ελεύθερη συζήτηση όσο και με ένα σύντομο ερωτηματολόγιο κλειστών και ανοιχτών ερωτήσεων που θα αφορούν τα διηγήματα και τον τρόπο με τον οποίο έγινε η προσέγγιση. Τέλος, θεωρώ σημαντικό μέσα από όλη αυτή τη διαδικασία και με αναφορές στα διηγήματα που εξετάσαμε να συζητηθεί ο ρόλος που διαδραματίζει η λογοτεχνία στην προσέγγιση ενός ιστορικού γεγονότος. Με άλλα λόγια, πώς αντιλαμβάνονται τη φράση «ο λογοτεχνικό λόγος αποδίδει δημιουργικά την ιστορική μνήμη»;

Αναφορές

- Αθανασοπούλου, Α. (2004). Ιστορία και λογοτεχνία στο σχολείο. Μία διεπιστημονική πρόταση διδασκαλίας για την κριτική αγωγή των μαθητών στον σύγχρονο πολιτισμό. Στο Κ. Αγγελάκος, & Γ. Κόκκινος (Επιμ.), *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών* (σσ. 101-131). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Αποστολίδου, Β. (2010). *Τραύμα και μνήμη. Η πεζογραφία των πολιτικών προσφύγων*. Αθήνα: Πόλις.
- Βουτουρής, Π. (2018). Η λογοτεχνία του τραύματος. Διηγήματα της εισβολής. *Το κοράλλι*, 21-22 (σσ. 120-124). <https://ucy.academia.edu/PantelisVoutouris>. Τελευταία πρόσβαση 10/12/2022.
- Βουτουρής, Π. (2021). Η νεοελληνική λογοτεχνία της Κύπρου σήμερα. *Χάρτης*, 26. <https://www.hartismag.gr/hartis-26/afierwma/h-neoellhnikh-logotexnia-ths-kyproy-shmera> Τελευταία πρόσβαση 10/12/2022.

- Γαραντούδης, Ε., Χατζηδημητρίου, Σ., & Μέντη, Θ. (2022). *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β΄ Γυμνασίου*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής Τεχνολογίας. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Ζαφειρίου, Λ., Μύαρης, Γ., & Μπαζούκης, Α. (2012). *Κείμενα Κυπριακής Λογοτεχνίας, τόμος Β΄*. Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου. Υπηρεσία Αναπτυξιακής Προγραμματικής. https://www.pi.ac.cy/pi/files/yap/keimena_kypriakis_logotexnias_b.pdf. Τελευταία πρόσβαση 10/12/2022.
- Λαμπρέλλης, Δ. (2010). *Το αίμα των ονείρων*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Λυμπουρή, Κ. (2018). Διηγήματα της εισβολής. Αθήνα: Αίπεια, Σπίτι της Κύπρου και Πάπυρος.
- Μιχάλη, Μ. (2018). «Θέλουμε γέφυρες-όχι συρματοπλέγματα»: (Μια δράση με αφητηρία το διήγημα του Χ. Μηλιώνη «Το συρματοπλέγμα του αίσχους». Στο Ξ. Παπασταμόπουλος, Ι. Σαμολαδάς, & Ι. Πούλιος (Επιμ.), *1ο Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο «Κύπρος, Ελλάδα, Ομογένεια: Εκπαιδευτικές γέφυρες»*. Παγκύπρια Οργάνωση Ελλήνων Δασκάλων (σσ. 215-228). Λευκωσία, 10 & 11 Μαΐου 2018: Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Σερρών. (https://dipe.ser.sch.gr/files/cyprus_2018.pdf). Τελευταία πρόσβαση 10/12/2022.
- Πυλαρινός, Θ., Χατζηδημητρίου, Σ., & Βαρελάς, Λ. (2022). *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Α΄ Γυμνασίου*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής Τεχνολογίας. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Σελιώτη, Β. (2021). *Λογοτεχνία και τραύμα. Το 1974 στην κυπριακή και ελλαδική λογοτεχνία*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Σουλιώτης, Μ. (2012). *Δημιουργική γραφή. Οδηγίες πλεύσεως*. Λευκωσία: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Φρυδάκη, Ε. (2003). *Η Θεωρία της λογοτεχνίας στην πράξη της διδασκαλίας*. Αθήνα: Κριτική.

Δικτυογραφία (όλοι οι διαδικτυακοί τόποι ελέγχθηκαν στις 10/12/2022)

- 48 χρόνια από την Τουρκική Εισβολή στην Κύπρο ([youTube](#)).
- Πλατφόρμα [Face Forwar...into my home](#) και [επιλογή έργων από τη συλλογή ΕΜΣΤ](#).
- Γιώργος Σεφέρης. Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ΄ ([Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα](#)).
- Το ποίημα του Δημήτρη Λαμπρέλλη. [Τα πουλιά της μνήμης](#)
- Το μελοποιημένο ποίημα του κύπριου ποιητή Μιχάλη Πασιαρδή «[παλιό δκιολίν](#)».
- Το τραγούδι «[Τ' όνειρον](#)» του Ευαγόρα Καραγιώργη.
- [Λεξικό κυπριακής διαλέκτου](#)

Πηγές για άντληση υλικού σχετικά με την Εισβολή για δημιουργία ακροστιχίδας:

- 1) [Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Ταχυδρόμος \(20 Ιουλίου 1974\)](#)
- 2) «Ιστορία της Κύπρου για το Γυμνάσιο» του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου http://archeia.moec.gov.cy/sm/231/istoria_kyprou_gymnasio.pdf
- 3) Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία-Γ΄ Γυμνασίου. <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C105/65/527,1873/>
- 4) Μαρτυρίες. Κύπρος Ιούλιος 1974 ([youTube](#)).
- 5) Τουρκική εισβολή στην Κύπρο: Η ιστορική εκπομπή του Φρέντυ Γερμανού δύο χρόνια μετά ([EPT NEWS](#))

Παράρτημα

Εικόνα 1: Κιμσούτζα, «[Μποτάρι](#)» 2005-2017

Εικόνα 2: Βλάσης Κανιάρης, [Το κουτσό](#), 1974

Εικόνα 3: Τρώαδες, Ευριπίδη, Αρχαίο Ωδείο Πάφου, 7-8/7/2017, σκην. Θ. Τερζόπουλου. Στον ρόλο της Εκάβης η Δ. Μπεμπεδέλη

Εικόνα 4: Το δέντρο των αγνοουμένων της κυπριακής τραγωδίας στην πλατεία Κοραή